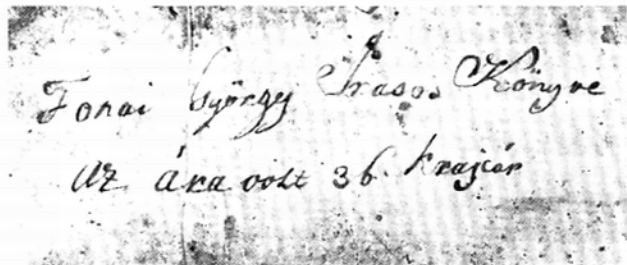

EGY PARASZTCSALÁD HÉTKÖZNAPJAI „Fonai György írásos könyve” 1836–1912

TAKÁCS ÉVA

Jelen tanulmány címének megválasztásával előre hangsúlyozni kívántuk, hogy ebben az esetben nem a megszokott történeti megközelítésről, hanem – élve a több évtizedet átfogó „napló” vagy inkább jegyzet-füzet kínálta lehetőségekkel – a paraszti lét, életvitel, életmód felvázolásáról van szó. Szilárd fogódzót jelent ehhez, hogy a térség, a falu, s benne a paraszti társadalom szóban forgó korszakra vonatkozó történetét sokoldalúan, s korszerű történeti módszerekkel, is feldolgozták már.¹ A történelmi összefüggések részletes ismeretében a véletlenül felbukkant forrás² sokoldalú elemzésével, a levéltári források ismételt kézbevitelével, a családi dokumentumok és a leszármazottak helyszíni segítségével jó eséllyel rekonstruálhatónak látszik egy, a 19. század második felében élt somogyi parasztcsalád élettörténete vagy legalábbis annak egy olyan szegmense, mely eddig rejtve maradt a kutatók előtt. Ez utóbbi megjegyzés már közvetlenül utalni kíván arra, hogy a bemutatni szándékozott forrás korántsem tárja eléink a parasztcsalád életének minden fontos mozzanatát – sőt, mivel a földművelésre vonatkozó részleteket csak közvetve tartalmaz, biztosan tudjuk, hogy nagyon fontos adatok hiányoznak belőle. Ugyanakkor viszont számos olyan részletet megismerhetünk a segítségével, mely egyéb forrásokból nem tárható fel. A tanulmány megírásával a szerzőnek nem titkolt célja, hogy a múzeumi gyűjteményekben megtalálható személyi iratokra, dokumentumokra irányítsa a kutatók figyelmét.

„Fonai György írásos könyve” 165 darab tizennyolcszor tizenkét centiméteres fűzött lapot tartalmaz, melyek közül mindössze 14 lap maradt üresen. Nem tudjuk, hogy eredetileg keménytáblás könyvecske vagy füzet lehetett-e, mert fedlapja és hátoldala már hiányzik. A füzetet nem naplószerűen vezették, hiszen az egyes bejegyzések teljes összevisszaságban követik egymást. (Az előbb idézőjelben leírt s a könyvecske

címének is felfogható mondat például – mintegy szégyenlősen elrejtve – az utolsó előtti lapon szerepel azzal a kiegészítéssel, hogy: „az ára volt 36 krajcár”.)

Utólagosan azonban 1836-tól 1912-ig egy csaknem hiánytalan idősort lehet összeállítani, mivel a bejegyzések legtöbbször dátumozott. Az évszámok alapján rekonstruálhatók például a családi építkezések, a rendszeres kifizetések, de még az időjárási események is. Egy két kivételtől eltekintve nem okoz azonban gondot a dátum nélküli feljegyzések besorolása sem, hiszen a tartalomtól következtetni lehet az időpontokra. Megállapítható, hogy a századfordulóig csaknem minden évben történt bejegyzés, bár az utolsó évtizedben egyre ritkábban. A későbbi időszakokban azonban már csak egy-egy nevezetesebb eseményt jegyeztek fel.

Külön figyelmet érdemel az íráskultúra, a helyesírás színvonala és a tájnyelv megjelenése a szövegekben. Egy-két kivételtől eltekintve – ahol tintaceruzával vagy közönséges ceruzával történt a bejegyzés – az egész napló tintával íródott. Ugyancsak egy-két, általunk ismeretlen kéztől származó feljegyzés kivételével, feltűnően szép, kiírt írással, áttekinthetően, a kor helyesírási szabályainak megfelelő helyesírással. Mindez vonatkozik idősebb Fonai Györgyre éppen úgy, mint fiaira.³ Különbség azonban, hogy a fiatalok már az újabb zsinórirást használták, vagyis z betűiket nem húzták át, az r betűket nem zárták vízszintes vonallal, d-ik megegyeznek a maival, stb. A külalak, a helyesírás és a választékos köznyelvi megfogalmazás egyaránt az író társadalmi állásához és iskolázottságához mérten magas kulturáltságára vall. Idősebb Fonai György esetében jellemzőnek mondható a kis és nagy betűk bizonytalan és következtelen használata. Bizonyára nem véletlen, hogy a búza szót mindenütt nagy kezdőbetűvel írta, ugyanakkor a női neveket mindig, de a férfi keresztneveket is gyakran írta kicsivel. Megjegyezzük még, hogy láthatóan minden bejegyzést nyugodt körülmények között, valószínűleg ülve készítettek, kivéve talán egy 1892-ből származót, mely sietve odavetett pár sorban tudósít 30 kéve zsúpp kölcsönzéséről.⁴

Néhány szó a nyelvezetéről: bár általában a helyesírás szabályait követik a bejegyzések, mégis akad kivétel. Néhány szó a beszélt nyelv közvetlen tükrözéséből: Balatony, Kis Bószény – mint földrajzi nevek és a Mártony keresztnév, ködmény (ködmön) szó.

A beszédben néma szóvégi „t” elhagyása: lisztér, bo-rér, zsuppér, szalmaér, stb. A hétköznapi nyelvben ezen a tájon a -ból, -ből ragok rövidülve, az „ó” és „ő” hangzók „u”-ra, „ü”-re változva jelentek meg. Valószínű, hogy ennek tükröződését és a tanult helyesírási mód keveredését mutatják az ebből és a forintbul szavak. Ugyancsak tájnyelvi sajátosság a -b, -g, -l, -m, -r és -v hangzók után álló „j” gy-re változása, melyre egyetlen példát találtunk a füzetben: sargyu (sarjú). Az -ít igeképző magánhangzója megrövidül, mássalhangzója még ma is megnyúlik ezen a tájon a beszédben: nyittani (nyítani), teríteni (teríteni), igazítani (igazítani) – fordul elő idős Fonai György jegyzeteiben. A régies hangzású beszélt tájnyelvet véljük felfedezni az üdő (idő), ümög (ing), véradóra (virradóra), réf (róf), baranyálás (boronálás), mast (most), néki (neki), szavakban. Megtalálhatók a naplóban a jellegzetesen somogyi ö-ző nyelvjárás szavai is: högy (hegy – érdekes viszont, hogy id. Fonai György a szóvégződéses esetekben követi a helyesírás szabályait: hegyen, hegyre, mások azonban ekkor is a táji alakot használják: högyön, högyre, berök (berek), fölöntő (felöntő), esött az esső (esett az eső). Ma már egyáltalán nem fordul elő, hogy a kiló szót Somogynak ezen a részén kila alakban használják, mint a jegyzetfüzet gazdája. Ugyanígy napjainkban már inkább csak hazánk alföldi vidékén használatosak a következő szófordulatok is: hajdina kaszálni volt, kukorica szedni, hajdina kötni, kút vájni. Érdekességként jegyezzük meg, hogy ugyanazon szövegben használta idős Fonai György a kamat szót és a latin megfelelőjét, az interes szót is, a február hónapnevet pedig mindenütt latinosan és nagy kezdőbetűvel írta: Februarius. Előfordul egy-két olyan szó is a szövegekben, melyeket a gazdálkodás eszközeinek megváltozása és az élet-körülmények változása miatt ma már nem használnak: rakoncza (szekér tartozék), puruszli (pruszlik-mellény), guba (gyapjú szőttésből készült kabátféle).⁵

Végül álljon itt két idézet, melyek gyönyörű, régies tájnyelven íródtak: „fát vágni itthon voltak fölöstököm üdőtől estéig; alajos (a Lajos – szerz.) volt kutat vájni fölöstökömtől ötetésig.”⁶

A mennyiséget tekintve és tartalmilag is nagy különbségek vannak az egyes évek bejegyzései között. Ez részben azzal van összefüggésben, hogy a füzetet megnyitó idősebb Fonai György még viszonylag következetes rendszerességgel feljegyezte az általa fontosnak ítélt adatokat, főleg a gazdasági jellegű eredményeket, tartozásokat, követeléseket. Ahogyan azonban ő maga korosodott, úgy koptak-fogytak a bejegyzések. A múlt század 90-es éveitől pedig szemmel láthatóan kezd „gazdátlan” válni a napló. A korosodó gazda már csak a feltétlenül írásban is rögzítést kívánó dolgokat jegyezte fel (pl. pénzkölcsönzés), a fiatalabbak – fiai – viszont bizonyára nem egészen érezhették magukénak a naplót, mert főleg nevezetes eseményeket – tűzvész, különleges időjárás – írtak le, s nem is feljegyzés-szerűen, hanem kerek fogalmazvány formájában. Feltételezhető, hogy erre a családfő

külön megkérte őket. Az igazán napi jegyzés azonban egyre ritkult. Ennek magyarázata a napló sajátos rendeltetéséből fakad, egyben ez a funkcióváltozás kölcsönöz szinte önálló egyéniséget a füzetnek. Elsődlegesen a napi életvitellel járó gazdasági bejegyzéseket tartalmazta: ezek a részek szűkszavúak, lényegretörőek, pontosak, gyakran vannak táblázatba foglalva. Az ilyenfajta bejegyzéseket mindenkor idősebb Fonai György végezte, öreg korában azonban egyre ritkábban – valószínűleg azért, mert számos dolog már nem közvetlenül az ő irányításával működött, nem volt mit feljegyeznie, így a napló is veszített jelentőségéből. Másodsorban a formális szerződések rögzítésére szolgált a füzet adás-vételről, szolgák és szolgáltatók szegődteséről – ez utóbbi bejegyzéseket még a századforduló táján is maga id. Fonai György végezte. A gyakorlati hasznossága mellett azonban kialakult ennek a könyvecskének egy mélyebb tartalmú szerepe is – nem túlzás talán, ha feltételezzük: a családi összetartozás letéteményesévé, bizonyítékává vált. Az első években még csak idősebb Fonai György jegyzett fel az egész falura vonatkozó eseményeket is – az 1848-as változások, terméseredmények hatása a családi boldogulásra, időjárás. A későbbiekben azonban ilyen jellegű feljegyzéseket a család más tagjai is tettek, s ezek néha egészen személyes hangvételűek voltak – félelmekről, Isten áldásáról. A napló későbbi funkcióbővülését látjuk abban is, hogy a család számbavételét elkezdte vezetni a gazda, s ez a későbbiekben is szokás maradt. Az 1860-as évektől kezdődően ezeknek a bejegyzéseknek a feladata más-más családtag tiszte lett, aki (vagy akik) ebben az értelemben egyenrangú(ak) lett(ek) a családfővel.

Az egész füzetben egyetlen olyan bejegyzés van, mely tartalmilag nem illeszthető a többihez. A család egyes tagjaira vonatkozóan ugyanis legfeljebb a születés időpontját jegyezték fel, egyéb személyre vonatkozó adat nincs – kivéve ezt az egyet, mely ifjabb Fonai György katonai bevonulásáról tudósít. Elképzelhető, hogy az apa engedélyt adott fiának, hogy a számára oly fontos eseményt feljegyezze, de az is lehet, hogy a fiatalember maga döntött úgy, hogy ebben a családi dokumentumtárban megörökíti a nevezetes sorsfordulót. A jegyzetfüzet két pontján találunk olyan bejegyzést, hogy az 1848. és az 1849-es esztendőben idősebb Fonai György pénzzel segítette ki egy-egy rokon családot vagy személyt, hogy katonaaállítási kötelezettségét kiválthassa. „Fonai Andrásnak adtam katona füzetésbe 9 forintokat 1848-ba, azután árva kamatba ismét 9-et s így öszvessen 18 forintokat ezen 18 forintokat Fonai András napszámmal fogja leszolgálni. Téli napszám Sz. György napig 10 garassával, nyári napszám pedig 12 garassával”, majd „öreg Fonai Gábornak adtam 1849-ban 250 váltó forintokat... Ezen Pénzt katona fogadásra kérte Öreg Fonai Gábor...”,⁷ Ennek vetületében még hangsúlyosabbá válik saját fiának bevonulása. A bejegyzés stílusából érezhető, hogy a fiú nagy jelentőséget tulajdonított a dolognak: „En, úgy mint Fonai György szü-

lettem 1854-ben április hó 18-kán és katona lettem március 30-kán 1874-ben és be is rukkoltam október 1-jén 1874.”⁸ Ennyire személyes, egyes szám első személyben íródott sorokat sehol másutt nem találunk a naplóban. A gazda is csak akkor használt egyes szám első személyt, ha a maga végezte dologról volt szó, pl. kölcsönadtam, elmentem fáért, stb. Egyéb esetben mindig az egész családra vonatkozóan fogalmazott: termésünk, házunk, szőlőnk, stb. A nem tőle származó bejegyzések pedig általában személytelenek.

Érdekes, mondhatni külön életet élnek a naplóban a születésekre és elhalálozásokra vonatkozó adatok. Idősebb Fonai György a füzet megnyitásának időpontjában még nem gondolt arra, hogy a gyermekeire vonatkozó adatokat is ide jegyezze fel. Erre utal, hogy csak néhány évtizeddel később a 60–70-es években tett kísérletet arra, hogy a családi emlékezetből, talán a korábban erre a célra is szolgáló bibliából összeszedje gyerekeit és azok születési, s gyakran bizony korai halálozási dátumát is. Nem tudjuk megállapítani, hogy a kísérlet végülis maradéktalanul sikerült-e, mivel ugyanaz a névsor kétszer is szerepel a füzetben, de adatai eltérők. Az egyik bejegyzésben 11 gyermek összeszámlálásáig jutott el, de itt a nevek és időpontok többsége át van húzva, míg egy más helyen hét gyermek felsorolása történt meg. Ez utóbbiak közül háromnál megtaláljuk haláluk időpontját is. Ketten csecsemő korban, egy kislány pedig 8 éves korában baleset következtében halt meg: „meghalt 8-dik esztendeiben. Szerencsétlenül a mester kútjába bele esett.”⁹ Az előző listán két György szerepel, feltételezhetően az 1852-es születésű ugyancsak csecsemő korában halt meg, hiszen ifjabb Fonai György 1854-ben született. Első alkalommal a „Fonai György gyermekeinek születéséről való jegyzék”, másodsor pedig „Gyermekeink üdeje, amelyek így következnek”¹⁰ címet adta a bejegyzéseinek. Azt gondolhatnánk, hogy a névsorok alapján viszonylag könnyen elkészíthető a család genealógiája. Sajnos azonban ez csaknem reménytelen vállalkozás, mivel maga a füzet nem ad biztos támpontot, hiszen pl. egy helyen szerepelnek Fonai István fia, Sándor születésének, s Fonai István halálának adatai, ugyanakkor nem tudjuk, kinek a fia ő maga. Ugyancsak a füzetből derül ki, hogy idősebb Fonai Györgynek volt egy Gábor nevű fia, de egyik vejét is Fonai Gábornak hívták.¹¹ Ebből aztán már egyenesen következik, hogy Fonai Gábor gyermekeinek felsorolása bizonytalanságot okoz a családi kapcsolatok kibogozásában. Az alább következő betűhív idézet elég szemléletesen bizonyítja állításunkat: „A Gábor meghalt Január 13-án 1885-ben Ismét születet a Gábor Deczember 19-én 1889-ben Kereszt Attya Bálizs János Kereszt Anyja Gyurka Juli”¹² (nem tudjuk kinek a kézírása a feljegyzés), de az időpontok sem elegendők ebben az esetben az azonosításhoz, hiszen a fiú és a vő közel egyidős lehetett. Bizonytalan támpontot csupán az ad, hogy a naplóbejegyzések között egyetlen kézírásból származó, de több he-

lyen előforduló Fonai Gábor aláírásút találunk – tehát közös háztartásban élt id. Fonai Györggyel. Ugyanakkor Fonó község őslakosságának csaknem fele Fonai családnévű, így a helyszíni adatközlők maguk sem emlékeznek már pontosan ilyen időtávlatból arra, hogy ki kinek volt gyermeke, sógora, vője, komája. Ugyanilyen okok miatt az anyakönyvek adatai is nehezen használhatók.¹³ A naplóban a későbbiekben olyan bejegyzéseket is találunk, melyeknek a külalakjából arra lehet következtetni, hogy írója ünnepi hangulatban, bizonyára boldog lelki állapotban azzal a szándékkal vetette papírra gyönyörűen megformált – azt mondhatni kalligrafikus – betűvel az első sorokat, hogy majd a külön e célra nyitott lapra rendszeresen feljegyzze a sorban születő gyermekek adatait. Ilyen pl. a „Fonai György (ifjabb – szerz. megj.) gyermekeinek születéséről való jegyzék.” A folytatás azonban nem volt következetes. E későbbi bejegyzéseknél viszont már gondot fordítottak arra, hogy a keresztszülők neveit minden alkalommal feljegyezzék. Idősebb Fonai György ezt még csak egyetlen esetben tette meg, az utolsó feljegyzett gyermeke adatainál.

Bár, mint mondtuk, a füzetbe bejegyzett születési és halálozási adatokból nem rajzolható fel a Fonai család családfája, mégis sok értékes információhoz jutunk általuk. Három család adatai vannak a könyvecskében: idősebb Fonai György és két fiatalabb családé: ifjabb Fonai György és Fonai Gáboré. Ebből arra következtethetünk, hogy hosszabb rövidebb ideig egy fedél alatt, nagy valószínűséggel egy háztartásban éltek. Biztosan tudjuk, hogy 1836. és 1859. között idősebb Fonai Györgynek 11 gyermeke született – mint ahogyan ő maga az egyik lapon kiszámította, a születések között eltelt leghosszabb idő 2 év 4 hónap 22 nap volt. Gyermekei közül négy még kisgyermek korában meghalt. Egymást követően két gyermekét is saját keresztnévéről nevezett el, mivel közülük az első szintén meghalt. Az 1854-ben született György nevű fia maradt életben, tehát a második „Fonai György gyermekei” című jegyzék az ő családját tartalmazhatja. 1879. és 1887. között neki öt gyermekét jegyezték fel sorjában a naplóba, de nagy a valószínűsége, hogy a betelt lap előtti oldalon feljegyzett Gyula, aki 1892-ben született, szintén az ő fia lehetett.¹⁴ Gyermekei közül három még csecsemőkorában meghalt. Mint már fentebb utaltunk rá, Fonai Gábor személyazonosságát nem sikerült száz százalékos biztonsággal megállapítani, de számos jel azt látszik megerősíteni, hogy ő egy kisebb fia az idősebb Fonai Györgynek, aki 1856-ban született. A két névaláírással készült bejegyzések írásmódja sokban hasonlít egymásra, ami testvérek esetében elég gyakori, de ennek oka lehetett az is, hogy egy iskolába, azonos „mester”-től tanulták a betűvetést. Erősebb bizonyítéknak véljük azt, hogy egy helyen id. Fonai György a következő bejegyzést tette: „Október 10-én Fonai Gábor vőmtől felvettem 50 o. é. forintot költsönbe a mellett ugyan testvér hugomnak a Katának azon napon át is adtam le füzettem 1875-be. Testvér hu-

gomnak a Katának megadtam a még hátra lévő 50 forint tartozásomat október 10-én. Mast tehát ki van füzetve örökre többé itt soha semmi jussa nintsen de soha nem is lészen Fonai Györgynél sem pedig fiaimnál”.¹⁵ A bejegyzés a család sorsára és idősebb Fonai György életére vonatkozóan nagyon fontos információkat hordoz, de itt most csupán a vőjére és a fiaira történő utalás érdekes számunkra. Ha ugyanis a vőjétől kért kölcsönt, akkor az nem élhetett vele egy háztartásban, hiszen az egész napló arról szól, hogy közösen kezelték a család egész jövedelmét, javait. Ebben az esetben viszont a Fonai Gábortól származó bejegyzések csak a vele egy fedél alatt lakó fiától származhatnak, mivel a naplóba csak a szűkebb család tagjai írtak. Ugyanezt erősíti az idézett bejegyzés hangsúlyos kitétele, mi szerint hűgának a továbbiakban sem vele sem fiaival szemben nem lehet a továbbiakban semmi követelése. Fonai Gábor öt gyermekének 1879–1911 közötti születési adatait találjuk meg

a füzetben. Közülük János és Gábor három, illetve 16 éves korában meghalt, és a közvetlenül haláluk után született fiúgyermek az elhalt nevét kapták – mint ahogy ezt a másik két családnál is tapasztalhattuk. A születési adatokból úgy tűnik, hogy a három család egy háztartásban élt. Más adatokból: házépítés, majd az ún. „válásuk”-ról szóló feljegyzés és végül az előbb idézett kifizetésből pedig arra következtethetünk, hogy Fonai György a szülői örökségen kezdhetett önálló családi életet, s két fiával maradt haláláig. Az, hogy hűgát a végén kifizette a „juss”-ból, feltételezni enged, hogy egy ideig az örökséget közösen használták. Megjegyezzük még, hogy Fonó községben nem volt ritka, hogy egy fedél alatt több család is együtt élt egy portán.

Az „írásos könyv” néhány fejezete, bejegyzése egyedisége miatt válik külön a zömmel számadásokat tartalmazó füzetben. Ezek között első helyen említhetjük az 1848-49-es eseményekre vonatkozó feljegyzést:

*A szabadságról mely történt 1848^{ban}
Jósef vagyis Gergely nap tájban
egy jött pedig hogy már meg Szüntek az
Urasági hatalmak, meg szűnt a Ro-
bot is adéma úgy mond nints többé
Urasági hatalom és hogy Országunk
Fegyveres Őr állói lépünk ugyan ezen
Ebben el is köllött menni Julius 2^{kán}
adéma mellé Strázálni és ez volt
mint egy 6 azaz hat hétig de a Ra-
tók csak bejöttek Országunkba
a Horvátokkal egygyütt Septembe
hónak 18^{dik} vagy 19^{dik} táján
hallottuk hogy jönnek a Rátók s az örök
mind addig strasáltak valamig nem jöttek ekkor
pedig elvotak előlök álitva bejöttek biz azok
Számukra pedig kenyeret kellett sütni az urak mar-
hát adtak és bort nekik*

„a Szabadságról mely történt 1848^{ban}

Jósef vagyis Gergely nap tájban

így jött pedig hogy már meg Szüntek az

Urasági hatalmak, meg szűnt a Robot

és adézma úgy mond nints többé

Urasági hatalom és hogy Országunk

Fegyveres Őr állói leszünk ugyan ezen

Évben el is köllött menni Julius 2^{kán}

a dráva mellé Strázálni és ez volt

mint egy 6 azaz hat hétig de a Rá...

...tzok csak bejöttek Országunkba

a Horvátokkal egygyütt September

hónak 18^{dik} vagy 19^{dik} táján

hallottuk hogy Jönnek a Rátók s az örök

mind addig strasáltak valamig nem jöttek ekkor

pedig elvotak előlök álitva bejöttek biz azok

Számukra pedig kenyeret kellett sütni az urak mar-

hát adtak és bort nekik”¹⁶

Az idézet önmagában több továbbgondolásra érdemes kérdést vet fel. Ismeretes a szakirodalomból,¹⁷ hogy a fonói jobbágyok és a Kegyes Tanítórend között már az 1848-as forradalom előtt egyezkedés kezdődött a földek jogállását illetően. 1848-ban pedig egy határozottan a község számára előnyösebb egyezés jött létre a jobbágyok és az uraság között. A nagyvonalú egyezséget, melynek illetén alakulását talán a forradalmi hangulat is befolyásolta, a későbbi években a földesuraság évekig tartó pereskedéssel próbálta semmissé nyilváníttatni. Minderre vonatkozóan azonban semmiféle bejegyzést nem találunk Fonai György füzetében. Úgy tűnik, számára nem bírt olyan jelentőséggel földjei helyének, nagyságának alakulása, mint pl. a robot és a dézsma megszűnése vagy a „rátzok” bejövetele. Ennek látszik ellentmondani, hogy a saját földjeire vonatkozóan sehol, semmiféle bejegyzést nem tartalmaz a füzet, tehát nem lehet véletlen, hogy ezt a változást sem jegyezte fel. Találunk azonban két, tulajdonképpen pénzügyleteire vonatkozó feljegyzést, melyek áttételesen utalnak arra, hogy gazdasági lehetőségeihez és igényeihez képest kevés földdel rendelkezett, illetve alkalomadtán élt a földhasználat bővítésének lehetőségével: „1849-be Egerszegi Béninek adtam Szőlő vételre 75 váltó forintokat oly egyezés mellyett hogy a 75 forintokat minél előbb kezemhez vissza fogja adni de a pénz viszsza adni nem tudta így hát más egygyességre léptünk. Hogy Egerszegi Béni a Pálházára dülő rét földjeit nékem Fonai Györgynek bírásomra át adta és engedte, hogy így a 75 váltó forintokat azon rét föld 8 azaz nyoltz Évekig fogja behajtani Évenként 9. v. kilentz forintokat és még fönt marad 3 azaz három forint de ezt többé nem fogom követelni. Kelt március 3 kán 1850-be.”¹⁸

Ugyancsak rétföld használatára vonatkoznak a következő sorok: „Egygyesség Levél 100 forintrul Hogy én Fonai György adtam felső Fonai Josefnek 100 mondván száz váltó forintokat hogy ezen Száz forintokér nekem a nevezett Fonai Josef a Pálházai réti dülő Rét földjét 9 mondván kilentz esztendei bírásom át adta és engedte hogy én azon földet kilentz évek folytaig minden háborgatás nélkül bírhatom és 9 évek folyta után a 100 forintokat többé nem követelhetem. Kezdeté léssen ezen földbírásának 1851-be és avége 1859-nek mütáival Fonai György és Fonai Josef egyező felek Kis Fonai János Öreg bíró jelenlétiben történt az egyeség 1851-be”.¹⁹ A fentiekén kívül egy helyen konkrét utalást találunk arra, hogy id. Fonai György családja bővítette földterületét. Ez a század utolsó negyedében történt földvásárlás már komoly területet jelenthetett, hiszen összesen 600 osztrák értékű forintot fizettek érte.²⁰ „Fizettünk Szabó Annának földjei árába foglalót 50 írván ötven forintokat o. é. április hó 30. án 1880ba ugyan Május hó 2án ismét fizettünk 150 írván Százötven forintokat o. é. Büki Lajos mester úr jelen létében és a Miklós Ferkó jelen létében 1880ba. Ismét fizettünk Szeptember 27én 400 frt Fonai Miklósnál 880ba.”²¹ Ez utóbbi bejegyzések arra engednek következtetni, hogy a földterületekre vonatkozó ada-

tok nem a füzet jellegéből adódóan hiányoznak (elvi- leg ugyanis elképzelhető lenne, hogy erre vonatkozó feljegyzései számára külön könyvecskét rendszeresített Fonai György), hanem egyszerűen nem volt több feljegyzésre érdemes ügy, vagyis a család birtokviszonyai nem változtak. Az évszázadok során kialakult paraszti gondolkodás és talán a „nagypolitikával” szembeni ösztönös óvatosság az oka, hogy az úrbéri birtokrendezések, pereskedések során az érintettek közül csupán néhányan vállalták a nyílt fellépést. Egyébként nehezen találhatnánk magyarázatot arra, hogy az úrbéri per korai időszakában keletkezett iratokon csak néhány sajátkezű aláírást találunk. Nem lehet véletlen, egyben Fonai György egyéniségének, habitusának felfejtéséhez is hozzásegít a tény, hogy ő volt az, aki vállalta, hogy ezeken a hivatalos iratokon társai helyett aláírja nevüket, így azok csupán keresztrel jellölték személyes jelenlétüket. Ez az eljárás általában csak akkor volt szokásos, ha az illetők írástudatlanok voltak. Az adott esetben azonban nem erről volt szó, hiszen a pár évvel később – ugyancsak a per folyamán – keletkezett iratokon már saját kezű aláíróként szerepeltek, s annak igazán kicsi a valószínűsége, hogy időközben tanultak meg írni. Ebben a magatartásban inkább egyfajta (felelősség)elhárító mechanizmust, másrészt a Fonai György iránt megnyilvánuló bizalmat, az érintettek előtti tekintélyét és saját magabiztosságát, bátorságát látjuk kifejeződni.²² A falu társadalmában elfoglalt tekintélyes szerepére egyébként más számos utalást találunk a füzetben, melyre a későbbiek során részletesen is kitérünk.

A falu életében jelentős eseményt örökít meg az alábbi feljegyzés, mely egyben helytörténeti adalékul szolgál: „A Fonai Templom tetejére vagyis a torony tetejére fel tétetett a kereszt augusztus holnapnak 24én 1856dik Évben.”²³

Ugyancsak a templommal, illetve a hitélettel kapcsolatos a következő személyes hangvételű néhány sor, mely ugyanakkor Fonai György vallásosságára is utal. Istenhitére, vallásos neveltetésére számos más bejegyzés megfogalmazásából is következtetni lehet. „Az Isten szent nevében egy mise mondó ruha árat füzettem amely téssen 60 mondván hatvan osztrák értékű forintokat 1861be Isten vedd jónéven tölem ezen ajándékomat.”²⁴ Nem hagyható figyelmen kívül a gesztusnak egy áttételesebb társadalmi vonatkozása sem, az t. i. hogy itt egy morális befektetésről és a „do ut des” (adok, hogy adj) gyakorlatáról is szó van. Fonai György igyekezett megfelelni a már kialakult személyes társadalmi presztízsenek, státuszának, egyben tovább kívánta erősíteni, növelni is azt úgy, hogy ugyanakkor megerősítette jó kapcsolatát az egyházzal, ezen keresztül Istennel.²⁵ Az 1861-es évben találjuk az első olyan feljegyzést, mely a családban történt halálesetre utal, s részletezi a temetés kiadásait. Ilyen jellegű bejegyzés ezen kívül csupán Fonai György feleségének elhunytával kapcsolatosan van a füzetben – tehát például a gyermekhalálozások alkalmával nincs. Ebből arra következtethetünk, hogy közeli felnőtt csa-

ládtag – talán valamelyik szülő – elhunytáról van szó,²⁶ s nem kizárható, hogy a miseruha adományozása ezzel a szomorú eseménnyel is összefügg.

Különös egyedi bejegyzésnek számíthatjuk Fonai György 1874-es álmának leírását: „1874be november 28án álomban egy egészséges nyelű és vasu fejszemet ki akartam mosni a sárbul és motsokbul a mint kezdtem mosni a kezem oly motskos lett hogy szinte a tenyerem között össze sodródott a motsok találtott ott egy kis kupában egy kis tisztavíz avval nagy nehezen ki tudtam mosódni – ebbül azt következtetem hogy a mastani bajaimbul még ki tudok menekülni – továbbá ugyan akkor ismét találtam a folyóba más egy rosz fejszemet és fejszenyelemet az is igen ronda és motskos volt a folyónak lassan sergedező folyását mind rá mostam a fejszémre és a két kezem mosására még sem bírtam a két kezemről a motskot lemosni, ekkor felébredtem – ebbül azt következtetem hogy még nagy bajba kerülök de abbul már többé kitisztalni nem bírok, az az meghalok.”²⁷ Az álmofejtéshez nem értvén nem próbálkozunk meg az írás szimbolikus jelentőségű hasonlatainak megfejtésével, de azt valószínűsíthetjük, hogy Fonai György a felesége halála utáni évben, amikor még foglalkoznia kellett a hivatalos iratok intézésével, könnyen kerülhetett olyan nyomasztó lelki állapotba, hogy saját halálára következtetett az álomból. Ezen kívül a 70-es évekből származó egyéb feljegyzések arra utalnak, hogy a családnak anyagi nehézségei is lehettek ezekben az években – mindez együttesen pedig kiválthatta idős Fonai György borúlátó gondolatait. Azt viszont ránk maradt füzete bizonyítja, hogy a saját maga által megjósolt halála hamarosan nem következett be, hiszen kezétől származó bejegyzés még 1893-as dátumozással is szerepel a naplóban.

Az egyedi bejegyzések sorába kívánczik még egy feljegyzés, mely azonban már természeti jelenségről, az üstökös megjelenéséről tudósít: „1858ban September hó 12én kezdett látszani Üstökös Csillag, Este a Göntzöl Szekerinek irányába a rudjai hajnalban ismét a Göntzöl Szekerinek fordítván a rudjai.”²⁸

Külön csoportot alkothatunk a könyvecskének azokból a bejegyzéseiből, melyek olyan eseményekről szólnak, amik valamilyen szempontból jelentős kihatással voltak a család életére, anyagi boldogulására, jövőjére. Ezek közül a tüzesetekről szóló feljegyzések a tragikusabbak, hiszen volt közöttük olyan is, mely jelentős anyagi romlást okozott a családnak. Ilyen volt az 1902-es tűzvész, amit a kézírásból ítélve Fonai Gábor jegyzett be a füzetbe: „A nálunk történt tűz veszélyről való jegyzék. A tűz történt 1902.be le égett félszer sertés oll istálló pajta takarmány mint egy 20 kocsiival 200 kereszt gabona szalmájja, történt pedig 1902. November 18-án.”²⁹

A veszteséglistából megállapíthatjuk, hogy a századfordulón a Fonai családot a tehető gazdák közé számíthatjuk, akik főleg gabonatermesztéssel foglalkoztak, de jelentős volt az állattartásuk is. A bejegyzésből nem tűnik ki, hogy csak őket érintette a tűz-

eset, vagy áterjedt a falu más portáira is. Ezzel el-
lentétben egy 1880-ból származó bejegyzés viszont csupán hangulatával érzékelteti a tűz megrázó élményét, de semmi konkrét támpontot nem nyújt annak méreteire, az okozott kárra: „Október 6-án volt Fonóban rettenetes nagy tűzvész úgy akkora vész volt hogy siralmas falunkra nézvel ez a nagy rettenetes vész a kitől menten Isten meg többé minden szegény felebarátainkat Kelt írásom október 10én 1880.”³⁰

A természetnek teljesen kiszolgáltatott parasztember számára meghatározó volt az időjárás, nem véletlen tehát, hogy az írásos könyv bőségesen tartalmaz erre vonatkozó feljegyzéseket. Mint látni fogjuk, id. Fonai György bejegyzései lényegretörők, tárgyilagosak, kevésbé érződik belőlük az írójuk félelme, szorongása, öröme. Legfeljebb utólag tesz olyan megállapításokat, melyekből kitűnik a féltés, az aggodalom, a veszély elmúltával a megnyugvás. A család más tagjaitól származó bejegyzések már több hangulati, érzelmi elemet is tartalmaznak. Ezek a feljegyzések láthatóan többségükben évvégi összegzőként készültek, több-kevesebb rendszerességgel minden évben, valószínűleg a hosszú téli estéken, de van közöttük néhány olyan is, mely közvetlenül a megélt rendkívüli természeti esemény után íródott, ami túlfűtött stílusából is érzékelhető.³¹

„1843 Esztendőben a Télnek Sorsáru való jegyzés mely így következett Ujj Esztendő és Víz kereszt Tájban volt egy kevésbé hideg az utánn Fárságon de kivált Fárság utollyán semmi Fagyások nem voltak és olyan üdők voltak, hogy Mátyás hetiben a méhek igen Szépen virágot hordtak és ezen üdött fel Jegyztem Emlékezetül

Ezen Üdőben a Méheknek még sem jó tavaszszok lőtt mert hűs üdők jártak Hanem a Széna és a Gabona igen jól megnőtt és még is minden bőséget tapasztalhattunk.

Eljutván pedig az 1844dik Esztendőre amely esztendő tájékunkra nézve igen Siralmas mert Julius holnapnak 3dikán oly nagy Jég Essött botsátott reánk a Fölséges ur Isten hogy a gabonáink a Szárazság miatt Igen meg értek annak Szemét azon veszedelmes üdő igen kiverte Szöllőnknek pedig nemtsak levelit hanem a veszszejit is össze tördelte. (129. lap.) és ezen Esztendőben termett 3 akó 2 fertály borunk 845be Termett 17 akó borunk és két fertály 846ba Termett 32 akó borunk. 846ban oly drágaság volt hogy is egy kila Buzának volt az ára 30 forint 1 kila kukorica 22 for: 1 kila árpa 18 for: 1 kila Rozs 27 for: 1 kila hajdina 16 for: hanem ez a drágaság már 847ben volt tsak hogy 46dik termés volt 847 Évben Februáriusnak 20kán nagy dörgés és jég volt (130. lap)

És ezen 847dik Évben bő termés volt a Méheim még augusztusnak 22kén 25kén és 26kán is Eresztettek, a melyre még üdősebb emberek sem igen emlékeznek de bezzeg ezen eresztő raj méhek és az

eresztett Unoka Rajjak mind elpredáltattak és az eresztésnek semmi haszna sem lehetett.

1848dik Évben tavaszi üdőrül. Márciusban igen sok esőzések voltak áprilisban pedig szárazság volt a Szőlő veszső pedig ezen Évben április holnapnak eleiben mire a metzés lefogyott már nagyon ki fakadt. (131. lap)

Szőllő érésrül 848ban. Julius 28kán odavoltam a Szőlőbe és már több szőlő fejek vagyis Gerezdek puhák és sárgák voltak.

Mikor 1852dik évben kerültünk tél derékban olyan gyenge üdők voltak hogy kivált képpenn két hétig semmi fagyások nem voltak de későbbben márciusban kivált utollábann igenn hidegek jártak, ezen évben husvét napja 11dik áprilba volt így hát virág hétben nagy hétnek 4 napjaiban volt jó üdő de az utánn folvást hidegek jártak tsak alig találtatott egy hétben 1 vagy 2 nap jó üdő és hogy éjjelenként dér és es fagy nem volt volna egész május (132. lap) hó 20dikáig azaz áldozóig ezen hideghez hozzá járult a szárazság is áldozó után a hideg elmullott ekkor pedig esső nem lévén igen száraz üdők jártak a fü előbb a hideg miatt az utánn pedig a Szárazság miatt nem nyólhetett már. Május utolsó napjaira az az pünkösdre a fü már kezdett el száradni mert pünkösöd nap előtt való hétben még harmatok sem voltak éjtszakáknak üdejénn és így a tavaszi vetemények is hátra maradást szenvedtek. De a Buza és arozs igen jó füzető volt a zab a mi kevés volt az is jó füzető volt hajdina némely darab földönn szépen lett némellyiken kevés. Kukoritza parrag helen kevés, Kapos berkibe pedig bőséggel termett a Szárazság uralkodott egész September hó derekáig. (133. lap)

Október hónap elein már bejött az essős üdő az utánn az egész holnap essős üdövel ment el. Az ősz a télnek is majd fele közönséges nedves üdövel ment el de a télnek utollya már sok essővel hóval ment el Gergel napkor Jó üdő volt már Josef napkor rossz volt ami még több Április 10én igen tsunyával vihederel esett a hó ugyan április 13án demég inkább 14kén ugy meg esett a hó hogy még télen is tsunya lett volna az az üdő be következett a Május az már jól folytatta magát. (134. lap)

Október holnapnak 27én megütötte menykő a Buzánkat 1859dik Évben a melyre Siralmassan emlékezünk. (68. lap) 1862be Gabona nem bőséggel termett ugy szinte Bor bőven termett minden nemü Gyümölcs oly bőven termett hogy sok üdöktül fogva annyi gyümölcs egy Évbe nem termett. (74. lap)

1863ba Junius 27én kezdük el az aratást Julius 9én pedig elvégeztük ez igen kora aratás volt és lett őszi gabonánk 83 xreszt. (134. lap)

1864be Április 5kén olyan tsunya üdő volt ugy meg esett a hó tsak ugy dőlt. rá következő két éjjel olyan fagy lett mint télderekán szokott lenni és egész 11dikig mindennap esett a hó s olly hideg szelek fujtak mint télen szokott fújni mi lesz pedig következése, az let következése, hogy sovány aratás lett és sovány szüret lett de drágaság nem volt. 1 kila Buza volt 12 ft 1 akó bor pedig 4 ft 80 kr.

1865be pedig március 20án és 21én olyan fagy és hideg volt hogy tél derékban is nagy let volna de ennek is mi lesz a következőse még nem tudhatni (77. lap)

Föl Jegyzés 1865be. augusztus 17én akkora esső esett amekkorát még a mast élő Emberek nem láttak. Mert a napkeleti kertekbe 30 öll Szélességbe folyhatott a víz a palánkos kerteket olyan szélessen el döntögette és el vitte, a nyugotti kertekbe pedig olyan szélessen folt a víz millen széles volt régen a berek.

1866ba május 14dik túl 23dikig oly hideg szelek fujtak hogy ködmenybe kellett kapálni kaszálni 23dikra véradóra nagy dér és fagy lett 24dikre még nagyobb ugy hogy minden elfagyott (102. lap) 1866ba május 23ára véradóra oly hideg volt hogy a gyümölcs a fákon meg fagyott a Szőlő a homoki hegyen olyan fél Szerént el fagyott 24dikre véradóra pedig egészen el fagyott. (103. lap.)³²

1874be Nagy aszszony napján este 5–6 óra közti üdőben oly iszonyu szél és vihar támadott hogy csaknem mindent elpusztított a házrul a szege sindelt le dobált 5 öt valami 40ig való lapos sindelt, de ugy tett a másokénak is asztagokrul a fedelet lehordta több zsuppos épületeket meg pusztogatott az erdőkbe és a szőlő hegyekbe a fákat majd tőből ki tekerte majd derékba el törte a kukoricát a mezőkönn annyit letördelt hogy kocszi számra kellett hazahordani. (146. lap)

1882 évben az emlékezet okáér felírom

Ezen évben ez év eleétől számítval nem volt eső csak február hóban egy kis lanya azután nem volt csak mindig a nagy szárazság. Ezen felíratot tettem akkori Nagy pénteken az az April hó 7én E hó 6án és 7én viradóra pedig szintén száraz fagy volt a gyümölcs fák pedig mind virágosok voltak de mégis maratt it ott egy kevés gyümölcs. Aratás pedig volt bő jó hála Istennek. Fonai György (ifjú - szerző megj.) (112. lap)

1882dik évben való felírat.

Ezen folyó évben és ez évnek eleétől de még az előtti télen nagy szárazság volt ugy hogy az egész télen semmi hó nem volt és esőzés sem csak mindég szárazság egész télen száraz lábbelivel lehetet járni. Bejött tehát a tavaszi időszak szárazan és jó idővel de utóbb milett. A szőlő korán fakadt és az első fakadás már el is fagyott mert az akkori nagy Pénteken nagyon hideg lett és a Gyümölcsfák is kivoltak virágozval mind de mégis maradt szorossab helyeken és ismét Május 18án az az Áldozó napján nagyon hideg volt és az egész áldozói hét az ember mind azt kiáltotta nem lesz semmi mert a nagy hideg és mindig a nagy szárazság volt a gabona...(olvashatatlan szó – szerz. megj.) napján olyan hitvány volt hogy az ember azt mondotta nem lesz megevő kenyérünk.³³ de mégis a jó Isten ugy anyira megsegített hogy mit ember soha nem is gondolt. Először az egerek az őszi gabonákat ugy elligalták hogy fént hagytam egy zsák tavaszi Árpát a helek befoltozására de a jó Isten az ő szent áldását úgy reá adta lett 112 kereszt Buzánk és Rózsunk 36 + a Buza különös jó fizető volt a mi-

lyen nem volt tudja a jóságos Isten mikor. Öt és hat fölöttött fizetett keresztje. Az Isten Áldása maradjon is mindnyájunkon és minden munkáinkon. Ezt kívánom a jóságos Istantól Fonai György (ifjú – szerző megj.) (135–136. lap)

1903 Április 18dik napján oly erős hideg volt hogy a ködmen is elkelt volna. Reggel nyolc órakor elkezdett a hó esni oly nagyon horta a havat a szél hogy az ember majd eltikkatt (ismeretlen kéztől származó bejegyzés – szerző megj.) (103. lap)

A Barinénem meghalt 1909 Mártzius 5.én minden fájdalmat nem érzés nélkül hirtelen ugyan akkor az Ágoston öcsémmel elvontunk az ő pintzéikhez borér torra, és este hazajövetkor erős dörgés és villámlás és hatalmas eső jéggel egyelesen esett és igen rossz volt jól össze áztunk ez alkalommal utközbe Mártzius 5én” (ifj. Fonai György bejegyzése – a szerző megj.) (75. lap.)

Bár ezek az adatok kétségtelenül az időjárás változások történeti alakulásának felhasználásával foglalkozó szakemberek számára a legérdekesebbek, az összefüggő szövegek bizonyára csemegét jelenthetnek a nyelvészek számára is. Mi most csupán két megközelítésben vizsgáljuk a bejegyzéseket: 1. hogyan gazdagítják a hétköznapi emberségében lassan szemünk előtt kibontakozó képet id. Fonai Györgyről és családjáról, általánosabban egy, a múlt században Somogyban élt jobbágy-parasztról és hozzátartozóiról, 2. mit tudhatunk meg életkörülményeikről, napi küzdelmeikről, életttechnikájukról, amivel teljesebbé válhatnak ismereteink, amit eddig gazdasági társadalmi, politikai, kulturális viszonyaikról megtudhattunk a történettudományi és néprajzi szakirodalomból. Első kérdésünk lehet: miért jegyezték fel ezeket az adatokat? Emlékezetül – mint ahogy néhány helyen a feljegyzések készítői állítják. De kinek a számára és mi célból? Bizonyára elsősorban önmaguk, de feltétlenül utódaik számára is, hiszen az emberi emlékezőtehetség véges, de a papír, az írás maradandó. A cél pedig minden bizonnyal a tapasztalásból levonható tanulság, hiszen a paraszti tudás az évszázadok során nemzedékről nemzedékre átadott tapasztalatból, a génekbe beivódott készségig fejlesztett gyakorlatból állt össze. S ez korszakunkig nem is igen változott. Változást talán csak az jelent, hogy ebben az esetben már az írás tudományát használták fel ennek a megszerzett tudásnak az átadására. Másrészt viszont a leírtak megerősítést, önbizalmat, vígasztalódást is nyújthattak a későbbi nehéz időkre. Tanítani akartak tehát, de nem közvetlenül, hiszen a gyakorlati teendőkre vonatkozóan csupán egyetlen utalás található, az is ifjabb Fonai Györgytől: „Először az egerek az őszi gabonákat úgy elligálták hogy fent hagytam egy zsák tavaszi Árpát a helek befoltozására.” Az adottnak vett „szakmai tudáshoz” már csak a lélek megerősítésére, az embertől független tényezők tiszteletére volt szükség.

Fontosak azok az információk, melyekhez az időjárás ürügyén juthatunk ugyan hozzá, de valójában a családi gazdálkodás csaknem egész szokásrendjét is

feltárják. Megtudhatjuk, hogy a gabonafélék teljes skáláját termelték: búzát, árpát, rozsot, zabot, hajdinát, a parlag területeken és a folyóvíggyben kukoricát, téli takarmányul szénát az állatoknak. S hogy szép számmal tartottak száraz szálas takarmányon telelő nagyállatot, arra a korábbiakban ismertetett, s az egyik tűzesetre vontkozó feljegyzésből következtethetünk.: 1902-ben 20 kocsi „pajta takarmány”, vagyis széna lett a tűz martaléka. Ezért volt fontos számukra a rétek hozama, s ezért figyelték aggodalommal a szünni nem akaró szárazságot, mely kiégette a fűvet a réteken. A napló egyéb helyeinek bejegyzéseiből viszont az is kiderül, hogy a nyári időszakban legeltették állataik nagyobb részét – kanászt, gulyást, csordást, csikóst fízettek. Fontos táplálék, s különösen az 1860-as években jelentős pénzjövödelmet is hozzá forrás volt a gyümölcs, a szőlő. Ezeket ugyanis nem csupán gyümölcsként fogyasztották, hanem részben eladásra főztek belőle pálinkát, készítettek bort. Ez utóbbinak az eladásáról nincs adatunk, de a saját bor megtakarítást jelentett, hiszen borvásárlásra utaló adatok vannak. Pálinkából 17-23 iccével adtak el egy-egy évben, s bortermésük pedig az alábbiak szerint alakult: „1839 Évtől számlálván a Szöllőnk terméseit mert 1839ben termet 26 akó Borunk és 3 fertály 1840dik Évben termet Borunk 16 akó és 3 fertály 1841ben termet borunk 42 akó 1842ben Termet 57 akó Borunk 843ban Termet 16, 844ben Termett mikor a Nagy Jégverés volt 2 akó és 2 fertály 845ben termett 17 akó 2 fertály, 1846ban termett 32 akó borunk 847be volt 31 és 3/4 fertály borunk, 48ba volt ismét 70 akó 49be ermett 13 akó 50 Pedig termett 25 akó 1851be termett 27 akó 1852be termett 42 akó 3/4 fertály 1853ba Termett 44 akó 1/4 fertály 54be Termett 24 akó 3/4 fertály 55be termett 30 akó 1/4 fertály 1856ba volt 37 akó 2/4 fertály 57be volt 36 akó 1/4 fertály 58ba pedig 15 akó 1/4 fertály 59 pedig volt 14 akó 3/4 fertály 1872 termett 16 akó 1873 Termett 42 akó.”³⁴ Nem lehetett jelentéktelen id. Fonai György méhészete sem, mivel több alkalommal készített feljegyzést rajzásukról, a mézhozamról.

Tágabb kitekintésre, szélesebb összehasonlításra nyújtanak lehetőséget azok az adatok, melyek az egyes megtermelt javak, használati tárgyak, iparmunkák, egyéb szolgáltatások (pap, mester, kanász, csikós, kovács, stb.) díjainak pénzben megnevezett értékét tüntetik fel, s ilyeneket is találunk az időjárásról szóló részekben is: 1847-ban 1 kiló búza ára 30 forint volt, 1 kiló kukorica 22 forint, 1 kiló árpa 18 forint, 1 kiló rozs 27 forint, 1 kiló hajdina 16 forint – s ezeket az árakat a gazda nagyon magasnak ítélte. Nézzük meg tehát, hogy a jegyzetfűzetben ugyanebben az időszakban milyen árak szerepelnek:

Az 1840-es években: 8 élőfa 12 ft 30 krajcár, majd 2 db fa az erdőről 8 ft 30 kr, egy kemencéhez szükséges téglá ára 3 ft 7 garas volt, egy pár szarufa 1 ft 40 krajcárba került, 57 kéve nád 3 ft 19 garas, egy ajtó elkészítéséhez elhasznált szeg ára 11 garas, az ajtóhoz szükséges deszka 2 ft 50 kr – 3 ft, egy ajtóra

való pléh 1 ft 15 garas, 6 felöntő mész 25 garas. A lakóház tömés – munkálataihoz összehívott emereknek készített ebédhez szükséges 19 font marhahúsert fizettek 3 ft 29 krajcárt, 1 süldő sertés ára 20 ft volt. Egy akó bor átlagosan 5 ft volt, alkalomadtán azonban 3 akó bor 15 ft 15 garasba került, 1 icce pálinka 50 krajcár. Munkadíjak: két darab kivágott fa padlásra való deszkának a kifűrészeléséért fizettek 5 forintot, egy kemence megrakatása 1 ft 10 garasba került, 8 db fából gerenda faragása 6 ft, ezeknek a fának az erdőről történt hazaviteléért fogadott munkás bére 1 ft 30 krajcár volt, a gazda és segítője szállásdíja 30 krajcár, ajtó és ablakráma elkészítéséért a tislér 3 ft 10 garast kért, az ajtó vasalásért a kovács 2 ft 10 garast számolt, egy asztal asztalpad, két pár hátszék, egy fogas, egy kendő tartó, egy láda, két nyoszolya elkészítéséért az asztalosnak összesen 46 ft 10 garast kellett fizetni. Egy darab kályha elkészítése 15 ft 40 krajcárba, pince kőművesmunkái 25 forintba került. A felvett kölcsön után 100 forintra 6 ft évi kamatot számított a hitelező, Fonai György. Az 1846-ban felfogadott szolgáló évi bére 40 forint készpénz és törvényesen szabályozott természetbeni jutlás (2 pár fehér ruha, bocskor, elegendő kapcaruha, ha vármegye dolgába ment, napi 1 icce bor). 1847-ben már az évi bér 53 ft készpénzre, 1848-ban pedig 64 forintra emelkedett (ez utóbbi esetben már a járandóságai között bocskor helyett csizma szerepelt). Végül nézzük meg mi volt a munka ára ebben az időben: a téli napszámot (Szent György napig) általában 10 garásával, a nyári napszámot pedig 12 garásával számolták, de ez nagyban függött a munka minőségétől is. Egy napi cséplés 15 garas, nyomtatás 10-12 garas, kaszálás, szőlő bujtás, búza hordás 10 garas, trágya hordás, trágya terítés, szőlő kikapálás, kukorica kapálás, szecskavágás 8 garas naponta, erdei munkák (favágás, fűrészelés, fahasítás) napi 8 garas s végül a legrosszabbul fizetett munka a kútásás volt napi 6 garásával. Egy akó borért a következő napszámmunkákkal fizetett az adósa Fonai Györgynek: hajdinát kaszált egy és háromnegyed nap, hajdinát kötözött egy és háromnegyed nap, szőlőben kapált két és háromnegyed nap, s végül a szőlőben földet hordott három és fél nap.

Az 1850-es években: 2 lakat 1 ft, 10 font vas 2 ft 30 kr. két kasza 3 ft 20 kr, kefe és vakaró 2 ft 30 kr, egy szűr 22 ft 30 kr. szűr kötő 15 kr, ködmön 14 forint, 1 pár csizma 9 ft 30 kr, 3 rőf nyakravaló 24 kr, egy kolomp 6 ft, posztó pruszli 2 ft 15 krajcár, fél kocsi szalma 3 forint 30 krajcár. Az élelmiszerárak nem változtak jelentősen: két és fél halért 30 krajcárt kért a homoki zsidó, a helyi kocsmában 12 krajcár volt egy icce bor, de előfordult, hogy csak 14-15 krajcárért tudtak vásárolni, 20 font marhahúst 2 ft 20 krajcárért kaptak, 6 icce olaj ára 2 ft 40 kr. volt. 2 mázsa sóért 32 ft 30 krajcárt adott 1850-ben Fonai György. Ugyanebben az évben havi 15 krajcáros kamattal adott készpénz-kölcsönt. Egy szolgáló évi bére 1854-ben 52 váltó forint volt, a mesteri fizetés pedig a következőkép-

pen alakult az évtized végére: minden házaspártól 11 krajcár lélekpenz, vasárnapi iskoláért kapott 10 forintot, az iskolai tandíj 50 ft, a temetés 15 krajcár volt.

Az 1860-as években: 13 db élőfa az erdőről 21 ft 30 kr és 1 ft 30 kr tőkepenz, négy darab fa pedig 6 ft 30 és 40 kr tőkepenz, egy más alkalommal 3 fáért 1 ft 50 krajcárt kellett fizetni. 6 db ajtószárfa 2 forintba, 175 db lécz 22 forintba került, 2000 darab téglá 24 ft, 4500 darab tetőcserép (zsindey) 57 ft 30 kr, 900 darab vasszeg 3 ft 60 kr, 6 mérő mész 7 ft 20 kr, 9 font ablaktokba való vas 1 forint 8 krajcár, ablaküveg 1 fr 20 kr, egy szobába való mestergerenda, egy szarufa és láb összesen 1 forint 50 krajcárba került. 3 forduló homokért 1 pozsonyi mérő búzát és 4 ft 40 krajcárt, majd egy más alkalommal 1 forduló homokért 1 pozsonyi mérő búzát és 3 ft 50 krajcárt fizettek, végül 8 fordulóért 8 forintot. Két kapa 70 krajcár volt, 2 kalap 4 forint, 4 db pruszli 18 ft 30 kr, 4 pár csizma 28 ft, egy koporsó 5 ft 15 kr, szemfedél és bokréta együttesen 5 ft. 2 csomó nyírág 1 meszely pálinkát ért, 1862-ben a szőlőhegyi pince építése során elfogyasztott 10 akó bor 65 forintba, a 10 icce pálinka 5 forintba, a zsír, hús, kenyér pedig 10 forintba került. A tíz év alatt egyszer vett a család 10 font halat 2 forint értékben. Az asztalosmunkát a következőképpen fizették: ajtó, ablakráma és táblatok, valamint vas sarkalás készítése az ágyra és a padra került 1 pozsonyi mérő búzába és 34 forint 40 krajcár készpénzbe. A pinceépület tömésfalának elkészítéséhez szükséges ácsmunkáért 8 forint 50 krajcárt, a kőművesnek pedig összesen 36 forintot fizettek. A berki vásárra borjú hajtásért egy személy 40 krajcárt kapott egy napra. A pálinka égetés egyszeri díja 5 forint volt, a pap és a mester együttesen 1 ft 23 krajcárt kapott egy temetés alkalmával. A család évi hegyadója 1 ft 8 kr volt és ehhez még hozzájárult az új szőlőre 69 krajcár, a fogasztási adó pedig 20 krajcárt tett ki.

A fűzetben szereplő árakat összevethetjük a piaci árakkal is, bár pontosan ebből az időszakból kevés adat áll rendelkezésünkre, de a néhány évvel korábbi adatok is alkalmasak a tájékozódásra. 1837-ben a marcali vásáron 6 ft 3 kr, a kaposvári 6 ft volt a búza kilója, a rozs mindkét helyen 3 forintba került, az árpaért pedig Marcaliban 3 ft 30 krajcárt, Kaposváron 3 forintot kértek. A kukoricának és a zabnak az árát a marcali vásárról ismerjük: előbbi 4 forint, utóbbi 1 ft 30 kr volt.³⁵ Némi támpontot nyújtanak azok a szórvány adatok is, melyek az 1844-es évből a környező megyék húsárait mutatják: Tolnában 12 ft-ért, Baranyában 10 ft-ért mérték a marhahús fontját, míg a borjú 14, ill. 12 forintba került. A disznóhús Zalában 11 forintba, Baranyában 10 forintba került.³⁶

Az írásos könyv legtöbb adata a bevételekről és a kiadásokról szól, melyeknek jelentős hányadát a pénzforgalom teszi ki, de csaknem ilyen arányban szerepelnek a természetbeni kifizetések és a különféle munkavégzések is. Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy az 1839 és 1870 közötti időszakban a Fonai család folyamatosan gyarapodott: jelentős pénzforgal-

mat bonyolított le, rendszeresen tudtak szolgát és szolgát fogadni, sokféle munkát napszámosokkal végeztettek, ekkor építették családi házukat a melléképületekkel együtt (istálló, fészer, pajta, disznóól, pálinkaház, pince készült) és a hegyi pincéjüket. A ház zsuppfedelét a 60-as években zsidóesre cserélték, de az 1862-ben épített pince már eleve így készült. Fonai György ebben az időszakban rendszeresen kölcsönzött készpénzt a falubelieknek, de néha más faluból valóknak is. Jellemző példaként említhetjük, hogy 1859-ben a zimányi zsidó is adósa volt 140 forinttal.³⁷ A pénzt gyakran kamatra kölcsönözte, de nem volt ritka, hogy adósa munkával törlesztettek, s az ilyen munkavégzéssel vagy a robotját váltotta ki, vagy – későbbiekben – napszámberben számolta el. Ezekben az években csináltatta a lakóház és a pince bútorzatát, de számos alkalommal vásárolt ruhaneműt, lábbelit, takácsvásznat, szövetet sőt alkalomadtán megengedte magának, hogy egy-egy vidéki út alkalmával meg nem nevezett célra elköltsön 20-40 krajcárt, vagy „luxuscikket” is vásároljon (báb 9 krajcárért). Pénzbevételei – a füzet tanúsága szerint – elsősorban pálinka és bor eladásából származtak. Pálinkát néha 2-3 szor is égetett évente, s iccénként adta el leggyakrabban a béreseknak, cselédeknek. Kiadásait a már említett beruházások és az évente rendszeresen kifizetendő ún. „pásztorok bére”, a pap, a mester és kovács járandósága jelentették. A módos, tekintélyes gazdák között tartották számon, aminek bizonyítékát abban is láthatjuk, hogy évek során keresztül az ő részvételével gyűjtötték össze a faluban a papnak és a mesternek járó lélekpenzt, a kovács és a pásztorok járandóságát s az erre vonatkozó kimutatásokat is ő vezette.

A füzet bejegyzéseiből egyértelműen érzékelhető, hogy az 1870-es évek agrárválsága a Fonai családot is megérintette. Ennek legszembetűnőbb jele, hogy megszorodtak id. Fonai György készpénzgondjai. A 70-es évek első felében meglehetősen gyakran kellett kölcsönkérnie néhol egészen jelentős összegeket is. Különösen felesége halálával – 1873-tól – indult el a lavina, amikor egymás után kellett rokonaitól pénzt

kölcsönöznie. Ezidőtájt pusztulhatott el a szőlője is, mely a bevételeket apasztotta, de ki kellett fizetnie hűgát az örökségből, s az osztozkodás során számos használati tárgyat, munkaeszközt is át kellett engednie. Felesége halálával kapcsolatosan csak a különféle hivatalos okmányok beszerzéséért 20 forint 67 krajcárt fizetett ki. Gazdasága azonban alapvetően nem rendülhetett meg – mint ahogyan ezt a már ismertett bejegyzésekből is láthattuk – csupán a sikertelenség és az elkeseredettség érződik ezeken a késői feljegyzéseken. Különösen az új szőlő telepítésével küszködtek sokat, amint az az alábbi feljegyzésekből kitűnik: „1898 ban a taszári szőlő högyön a lapis vágaton belü való vágatot elraktuk vad veszövel és 1900 tavaszán a szalai Antal bátyám be öjtotta ékre és párosításra és a párosítás véglegessen sikertelen volt 1901 tavaszán Junius hónapban a János be öjtotta zöldre és az majd egészen be nem döntöttük.. az egész vágatot 1902dik tavaszon a János ismét be oltotta a mi maradt az 1901dik évről és azt mind be ojtotta és igen sikertelen volt mert allig hogy egy oráig kisütött a nap midjárt esött az eső a Barát Gábor bácsi nál és a Kis Gyuri bácsi nál is csak ugy jártunk.”³⁸ „1. ször 1902ben raktunk 2.300 szál vad veszöt és belett oltva mint egy 350 Dr 1904.be nagy része pedig 1905ben lett beoltva zöldre és 1905 őszén és 1906 tavaszán ledöntöttük öt vágatot. 2. szor pincze előtt pedig 500 dr. fás oltványt csináltunk 1904 tavaszán. 3. szor a pinczén kívül sima párosítást raktunk 1905be mint egy 1000 Darabot.”³⁹

Az írásos könyv itt terjedelmi okokból nem vizsgált részei is tartalmaznak érdekes, értékes, elemzésre alkalmas adatokat, információkat, de valójában ez a füzet az időhatárai miatt sem képes bemutatni a Fonai család életkörülményeinek további alakulását. Nem lenne haszontalan a teljes könyv szó szerinti közlése sem, mivel különböző tudományágak is hasznosítani tudnák a maguk területén. A ma még élő távoli leszármazottak úgy vélekednek, hogy ennek a kis füzetnek további kötetei is megtalálhatók voltak egykor a családban, ami reményre jogosítja a kutatót, hogy egyszer még folytatható lesz a történet.

J E G Y Z E T E K

- 1 Hivatkozhatunk *Szentiványi Béla*: A piarista kusztodiátus gazdaságtörténete Bp. 1943. című munkájára, vagy *T. Mérey Klára* ma már klasszikussá vált kötetére: A somogyi parasztság útja a feudalizmusból a kapitalizmusba Bp. 1967. ezúttal azonban elsősorban *Tóth Tibor* munkásságára gondolunk, aki a Kegyes Tanítórend mernyei uradalmának történetét 1967. óta rendszeresen publikálta – két önálló kötet jelent meg a témáról: Nagybirtoktól a nagyüzemig Bp. 1977. és A mernyei uradalom a feudális rend utolsó szakaszában címmel – s végül az e területen is végzett kutatásai elvezettek a korszak gazdaságtörténetének új megközelítéséig, mely az Ellentét vagy kölcsönös-ség? Bp. 1980. című szintézisben nyert megfogalmazást.
- 2 Az „írásos könyv” múzeumi gyűjteménybe kerülésének körülményei nem ismeretesek. A raktári anyag rendezése és tudományos feldolgozása során került elő s a faluban folytatott utólagos kérdezősködés során sem sikerült fényt deríteni arra, hogy ki volt az adományozó.
- 3 Az idős gazdáétól eltérő, Fonai György és Fonai Gábor aláírású kéziratokat találunk a füzetben. Arra nézve, hogy milyen rokoni kapcsolatban voltak egymással, csak következtetni tudunk, aminek eredményét a későbbiekben részletezzük.
- 4 *Fonai György* írásos könyve 157. lap
- 5 Rakonca – az a fa, amit a simelybe vagy vánkosba és a fürgettyübe állítanak, hogy a szekérolidak se oldalt, se előre-hátra ne csússzanak. Pruszlík, pruszli, puruszli – mellény, mely az Alföldön, a Felvidéken és a Dél-Dunántúlon terjedt el. Guba – gyapjú szőttes anyagból készült kabátféle felső ruha. Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk: Ortutay Gyula Bp. 1981.
- 6 V. ö. *Várkonyi Imre*: A Somogy megyei ö-ző nyelvjárás. A büssüi nyelvjárás ö-zése. Bp. 1965. és uő.: Büssüi tájszótár Bp. 1988. – az egymástól mindössze 8 km-re fekvő Büssü és Fonó lakossága ugyanazt a tájnyelvet beszélte. „Az idő jelzésére az órák általános használata előtt gyakran használták az étkezések elnevezését (pl. XVIII. századi perekben fölöstököm, uzsonna)” – *Knézy Judit* szíves közlése.
- 7 Betűhív idézetek *Fonai György* írásos könyvéből a 26. és 35. lapokról. Ez utóbbi teljes szövege: „Őreg Fonai Gábornak adtam 1849-be. 250 váltó forintokat oly föltétel mellett, hogy mihelst az ökreit eladja a néki adott Pénzemet midjárt vissza fogja adni és ugyan ezen Évben vissza adott 50 váltó forintokat 1850be megadott 100at de interest semmit sem és még adós mostan töke pénzzel 100 forinttal kamattal 12 forinttal 1850be Ezen Pénzt katonára fogadásra kérte Őreg Fonai Gábor, 1850be megadta a 12 forint kamatot Juniús holnapnak 30dik napján Ugyan ekkor meg is adott Fonai Gábor 100 váltó forintokat és még 100 váltó forinttal adós” A feljegyzések bépilantást engednek az 1848–49 forradalom és szabágharc következményeibe is, melyek helyenként – mint láttuk – ugyan súlyosan érinthettek egy-egy családot, hiszen Fonai Gáborot ökrei eladására kényszerítették. Ugyanakkor utalnak arra is, hogy Fonai György viszont jelentős készpénzzel rendelkezett, mivel több kölcsönt is adhatott csaknem egy időben.
- 8 Szövegű idézet a mai helyesírási szabályoknak megfelelően korrigálva. *Fonai György* írásos könyve 100. lap.
- 9 Szövegű idézet a mai helyesírási szabályok szerint *Fonai György* írásos könyve 96. lap.
- 10 Szövegű idézet a mai helyesírási szabályoknak megfelelően. *Fonai György* írásos könyve az első bejegyzés a 98–99. lapon, a második a 96–97. lapon található.
- 11 Idős Fonai György bejegyzéséből tudjuk: „...Fonai György vómtól felvettem 50. o. é. forintokat...” 144. lap.
- 12 *Fonai György* írásos könyve 100. lap.
- 13 Mivel korszakunkban a községben több Fonai György nevű személy is élt, s az esetleg az azonosításhoz segítséget nyújtó hozzátartozók (feleség, szülők) adatait pedig csak a mai adatközlők meglehetősen bizonytalan, olykor ellentmondásos állításaiból ismerjük, a személyazonosság – ebből következően a családi ház, földbirtok, stb. – a korabeli összeírásokból, anyakönyvekből és egyéb levéltári forrásokból sem állapítható meg egyértelműen. Nagy segítséget jelentene ebből a szempontból, ha tudnánk, hogy a napló gazdájának volt valamilyen ragadvány neve – mint ahogy ő maga pl. említi Felső Fonai Györgyöt, vagy Őreg Fonai Gábort – de erre vonatkozóan sem rendelkezünk adatokkal.
- 14 A 104–105. oldalakon egy-egy bejegyzés mindkét lapra írva, majd a 103. oldalon. *Fonai György* írásos könyve
- 15 144–145. oldal *Fonai György* írásos könyve
- 16 Betűhív idézet az írásos könyvből. 66. lap.
- 17 V. ö. *T. Mérey Klára és Tóth Tibor* i. m.
- 18 *Fonai György* írásos könyve 43. lap – betűhív idézet
- 19 *Fonai György* írásos könyve 45. lap – betűhív idézet
- 20 Az ún. osztrák értékű forintot 1857-ben vezették be, melyből 45 darab készült egy vámfont (fél kilogramm) finom ezüstből. Váltópénze a krajcár volt, 100 kr = 1 o. é. forint, 2 krajcár = 1 garas
- 21 *Fonai György* írásos könyve 82. lap – betűhív idézet
- 22 Somogy Megyei Levéltár. Urbéri iratok Fonó
- 23 *Fonai György* írásos könyve 126. lap – betűhív idézet
- 24 *Fonai György* írásos könyve 61. lap – betűhív idézet
- 25 V. ö.: *P. Bourdieu*: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése Bp. 1978.
- 26 „1861 be Tislérnek foglalóba adtam 12 ft 30 papnak meszternek temetésér 1 ft 23 kr Koporsóér 5 ft 15 halér 10 fontér 2 ft Szemfedélér, bokrétaér 5 ft” *Fonai György* írásos könyve 70. lap betűhív idézet, részlet
- 27 *Fonai György* írásos könyve 124–125. lap – betűhív idézet
- 28 *Fonai György* írásos könyve 68. lap – betűhív idézet
- 29 *Fonai György* írásos könyve 114. lap – betűhív idézet
- 30 *Fonai György* írásos könyve 83. lap – betűhív idézet – a kézírásból ítélve a feljegyzés nem id. Fonai Györgytől származik.
- 31 Fonai György bejegyzéseit külön nem jelöljük, csak a család más tagjainak nevét tüntetjük fel, vagy jelezzük, hogy csupán az biztos, hogy nem id. Fonai Györgytől származik. Az egyes feljegyzések után zárójelben szereplő szám az „írásos könyv” oldalszámát jelzi, melyen az idézet megtalálható. Minden bejegyzést szó szerint idézünk. A szövegben előforduló mértékegységek: akó=54,3 liter, fertály=az akó negyedrész: 13,5 liter.
- 32 Az 1866. évi mostoha időjárást „még az 1960-as években is emlegették a nagyon idős emberek. Érköny Adolf szerint a Dunántúlt nem sújtotta annyira ebben az évben a rossz időjárás, mint az Alföldet.” – *Knézy Judit* szíves közlése.
- 33 „Nincs megevő kenyერünk” kifejezés gyakori a somogyi jobbágylevelekben (OL Széchenyi cs. lt.) „panaszokban” – *Knézy Judit* szíves közlése
- 34 *Fonai György* írásos könyve 135–136. és 161–162. lap, valamint a 86–87. és 90–91. lap.
- 35 *Szili Ferenc*: Somogy megye kereskedelme a kései feudalizmus korában 1700–1848. Kaposvár, 1988. 169. lap
- 36 Uott. 174. lap
- 37 *Fonai György* írásos könyve 60. lap
- 38 *Fonai György* írásos könyve 110–111. lap betűhív idézet ismeretlen kézírással.
- 39 *Fonai György* írásos könyve 113. lap betűhív idézet Fonai Gábor kézírásával.

ÉVA TAKÁCS: EVERYDAY LIFE OF A PEASANT FAMILY
 „WRITTEN BOOK BY GYÖRGY FONAI” 1836–1912

Resume

The study aims at introducing what information can be acquired from the note-book of a peasant family about the persons, the members of the family and the everyday life of their neighbourhood in a narrow and in a wider sense.

In short it deals with the documentary value of the book, its formal and content features, and conclusions which can be drawn directly or indirectly. It refers to some processing methods which are not generally used in elaborating similar sources.

It confronts the records of the diary with the picture of social and economic processes of the period we have had so far. It endeavours to show the subtle facts which are due to this unique source, and can add more details to the historical reality explored with the use of traditional sources and methods. In another

word: what extra information can the few remained peasant records give to the reconstruction of the period.

The picture sketched according to the diary has not been completed at all. Archival researches and the manifestations of the present offsprings are needed for three reasons:

1 In order to process the unique references in the book which cannot be interpreted in themselves, and in this way to integrate them with the historical process.

2 So that we will be able to fancy at least mosaic-like the people in the book especially the authors and the members of the family in the given period.

3 So that we will get to know more about their everyday problems, joys, achievements, failures to achieve our original aim.

ÉVA TAKÁCS: DIE ALLTAGE EINER BAUERNFAMILIE
 „SCHRIFTLICHES BUCH VON GYÖRGY FONAI” 1836–1912

Zusammenfassung

In der Arbeit wird versucht zu analysieren, was man aus dem Notizblock einer Bauernfamilie über die Personen, Familie, Alltage ihrer näheren und weiteren Umgebung erfahren kann.

In der Arbeit wird der Quellenwert des Dokuments, ihre Form- und Inhaltsbesonderheiten und die direkten und indirekten Belehrungen analysiert. Sie verweist auf eigene, früher nicht angewandte bearbeitende Methoden.

Die Arbeit stellte die Notizen des Tagesbuches unserer früheren Vorstellungen über den Zeitabschnitt und die gesellschaftliche und wirtschaftliche Entwicklung gegenüber. Sie versucht, auf die aus der individuellen Quellen hervorgehenden Einzelheiten und die durch traditionelle Quellen und Methoden aufgedeckten Geschichtswirklichkeit zu hinweisen: – bzw. was

für Informationen über die Rekonstruktion einer Zeitperiode uns die seltenen Bauernnotizen erteilen können.

Das laut Angaben des Tagesbuches verschaffte Bild ist aber gar nicht ganz. Man braucht noch Archivumtersuchungen und Mitteilungen der Spätnachfolger:

1. um die Quellenwerk als Hinweiss alleinstehenden und deshalb undeutbaren Angaben zu erklären und diese in den Geschichtsgang einzustellen,

2. um uns die Personen – vor allem die Autoren und ihre Familienmitglieder – in der gegebenen Geschichtsperiode mosaikartig vorzustellen,

3. um so viel wie möglich zielgemäss ihre alltäglichen Probleme, Freuden, Erfolge und Misserfolge zu erfahren.